

töltötte. Ez az információ magyarázatot ad például a Lábán Antal igazgatóval később is meglevő jó kapcsolatára; de ugyanakkor még inkább homályban hagyja a Collegiumból való távozásának konkrét okát. Az 1929 szeptember-október havában – a MABI balatonlellei szanatóriumában – készült fényképek s velük kapcsolatos emlékezések egy eddig nem ismert és nem elemzett életrajzi epizódról adnak hírt; pedig ez a Márta-szerelem utóéletékeként is figyelemre érdemes.

A József Attila életéről bővebb ismereteket szerezni óhajtó olvasó számára – József Attila levelező partnerei, a dedikált köteteket kapók névsorán és a fényképeken kívül – az ajánlások és más személyes jegyzetek teszik érdekessé és olvasmányossá a köteteket.

Az itt bemutatott két József Attila-kiadvány egy-egy induló sorozat első számú kötete. Az első a *Klasszikus magyar írók kéziratának és levelezésének katalógusai*, a másik a *Fototéka* sorozat-címet viselő, és szerkesztőjük Láng József. Üdvözljük a vállalkozást, és reméljük, hogy viszonylag sűrűn és az elsőkhöz méltó tartalmi és formai kiállításban fogják követni egymást a kötetek. A sorozatszerkesztőtől csak azt kérjük, hogy magyarítsa meg a címeket; jelen esetben a „fototéka” és az „ikonográfia” sok egy helyen, különösen ha mind a kettőre van egy-zavas magyar szó is. (Petőfi Irodalmi Múzeum, 1980.)

M. PÁSZTOR JÓZSEF

„SEBED A VILÁG”

NÉGY KÖNYV JÓZSEF ATTILÁRÓL

„Emlékem egyre merevbb lesz” – írta le a költő, félve a halhatatlanság hideg magasától, a bármilyen értelmű kanonizálástól. Születésének 75. évfordulója előtt magam is féltettem, mint annak idején Petőfit és Adyt is. De, hadd tegyem hozzá: magunkat is féltettem, mert talán túlzottan is szeretünk ünnepelni, mert – Petőfi szavaival – „vasárnapi nép vagyunk”. Joggal fogalmazta meg 1973-ban Illyés Gyula: „Az ünnepelés nemcsak az ünnepeltre vet fényt. Hanem az ünnepelőre is. Minden korszak a saját képességeiből tesz vizsgát azzal, hogy egy-egy alkotó művéből mit tud hasznosítani.” Nos, a József Attila-évforduló megünneplése nem volt „hangos”, a kiadványok megjelentetése nem volt kampányszerű, s ha minden vonatkozásában nem is, útkeresésében, szándékában már a költő útmutatását látszott követni. Ezt igazolja az a négy, „műfajában” egymástól ugyan különböző, mégis hasonló célokat megvalósító kötet, amelyről szólni szeretnék.

Ezek egyike Benjámín László és Aczél György *József Attila* című kis könyve (Kossuth, 1980.), amely az Emlékbizottság ünnepi estjén, 1980. április 10-én elhangzott beszédeket tartalmazza. Az emlékbeszédek már címükben is a költő egy-egy ma is – ma különösen! – aktuális útmutatását idézik fel. Benjámín László, az életmű valóban lényeges motívumaira: a harmónia, a József Attila megálmodta „rend” építő-elemeire utalva e sort emeli ki címként: *Szépet, tisztát felmutatni*. Aczél György pedig a felnőtté válás gondolatát tartja hangsúlyozandó, korunknak szóló tételnek, amikor a *Mindig jó tanácsot szíszegnek* című vers e sorát helyezi beszéde élére: „*De végülis föl kell már nőni!*”.

Benjámín László, tudatosan vigyázva arra, hogy ünneprontó ne legyen, hogy emlékezése „kései gyászbeszéddé” ne keseredjék, „hiába-való vádbeszéddé ne fajuljon”, végül is indulatos jegyzetet olvasott fel. Indulatait „menti” az a körülmény, hogy nem is oly rég zajlott az a vita, melynek tárgyát József Attila költészetének az irodalom peremére szorulása képezte, s hogy Benjámín László az emlékbeszédben hangsúlyozottan nemcsak a műről, hanem a költő – kortársaihoz nagyon is közel álló – életéről és haláláról szól, arról, hogy az mennyire értünk való volt. Így már elfogadhatónak érzi az olvasó a múltra és jelenre is tekintő értékítéletet, amely szerint mintha mindig több József Attila létezett volna, illetve létezne: „megtudhattuk, hogy József Attila a mi időnkben nem követhető; kimondatott, hogy van egy – bár nem korlátok nélküli – nagy kommunista költő, s egy másik: a fasizmus győzelmei miatt, érthetetlen pörök miatt elkomorult, betegsége démonaival viaskodó, élete romjai fölött kesergő dekadens polgár – s az nem kell nekünk! Nem vigasztalóbb a jelen sem. Mint azelőtt, csak éppen visszajára fordítva torzítják, csonkítják József Attilát” (9).

Aczél György beszéde nem ilyen indulatos, inkább higgadt, megfontolt: egyaránt tükrözi politikánk, kulturális életünk, de a szaktudomány, az irodalomtörténet nézőpontjait is, néha látenszen vitatkozva is ezek egyikével-másikával. Tudatosan kerüli a pátoszt, mert – mint mondja – József Attilához „nem illenek a hangzatos szavak, a dagályos megfogalmazások” (13). Amikor beszéde címének József Attilától kölcsönzött sorát értelmezi – a szaktudománytól eltérően nemcsak a társadalmi értelemben vett felnőtté válás József Attila-i magatartására utal, hanem arra is, hogy József Attilához „föl kell nőnie a kornak, s föl kell nőni hozzá valamennyiünknek” (14). Benjámín és mások gondolatsorát idézi fel bennünk, amikor leszögezi: „A szocializmusnak van már keserű tapasztalata arról is, mennyit árt a torz hagyománykultusz a műnek és az utókornak egyaránt” (15). S akaratlanul is Illyés Gyula idézett sorainak szellemében fogalmazódik meg az a posztulációként, politikai, kultúrpolitikai feladatként is értelmezhető kijelentő mondat, amely így

szól: József Attila költészetét, ezt „az egyetemes költészetet nem ki-sajátítani, hanem elsajátítani akarjuk, az egészet, a teljes életművet” (15). József Attila műve mindig önvizsgálatra szólítja fel mindenkori olvasóját, Aczél György is erre figyelmeztet, tudatosan provokálva hallgatóit azzal, ahogy feléjük fordulva rákérdez: „vajon költészetének minden igazsága áthatja-e tetteinket? Ismerjük-e úgy őt és önmagunkat, ahogy ő ismerte korát és önmagát? S vajon mennyire öltött testet a gyakorlatban a marxista gondolat, hogy az egyes ember gazdagsága a másiktól, a közösségből táplálkozik?” (27.) S az önvizsgálat alapjaként szolgáló kérdések hitelét a József Attila-i életmű egyik nagy értéke, a 20. században oly ritka teljessége adja. „Egyéniség és közösség, személyes lét és a társadalmi ember egységét szólaltatta meg” (18.) a költő. Éppen ezért felelősséggel mondhatja Aczél, „hogy itt az ideje már kimondanunk: nem vizsgáztató tanárai, hanem tanítványai akarunk lenni” (29.).

József Attila maga írta le költőelődjéről: „Ady lelke lebeg a vizek felett, Ady lelke lebeg a feketék fölött, nem elemezik Adyt, hanem halmozzák . . . soha ilyen szükség és alkalom, hogy valahány Ady-vers van, az végigelemeztessek . . .” (*Ady-vízió*). Nos, ez ma József Attilára vonatkozóan is érvényes. Könyvkiadásunk az évforduló tiszteletére törekedett is arra, hogy gazdagítsa a megjelent verselemzések számát. Ennek a törekvésnek a bizonyítéka a Magyar Helikon Kézirattár sorozatának új kötete a „*Költőnk és kora*” című versről. A verset, amelynek hasonmása is ott lapul a kötet „zsebében”, Tverdota György és Vas István mutatja be. A „*Költőnk és kora*” nem sokkal József Attila halála előtt jelent meg a Szép Szóban, olyan vers tehát, amelyet még olvashatott a költő nyomtatásban.

Tverdota György értelmezése a kéziratból indul ki: abból, hogy az tisztázat, a vers nyomdai példánya. Nemcsak a filológusok, irodalmárok érdeklődésére tarthat számot az, ahogy a kézirat alapján Tverdota eljut saját végső értelmezéséig. Stoll Béla kutatásaira támaszkodva megállapítja, hogy „a javítások nagy részét idegen kéz végezte el” (11.), sőt az ajánlást – „Hatvány Bertalannak” – is más, mégpedig Ignotus keze írásával olvashatjuk (38.). A kéziratból, korabeli híradásokból és visszaemlékezésekből „nyomozza ki”, hogy a vers 1937. augusztus legvégén-szeptember elején (19.) íródott, a megidézett orvosok, barátok szavai-ból pedig arra következtet, hogy a költő elfogadta a tanácsokat: ha ír, a gyógyulását is segíti. Az. hogy a költő ekkori verseit bizonyos értelem-ben „megrendelésre” írta – mi több, „adósságokat fizetett” velük (39.) – Tverdota szerint nem pusztán lélektani-életrajzi magyarázatul szolgál, „hanem a vers formateremtő elveként működik” (25.). S ebből következik Tverdota elemzésének lényege: a „*Költőnk és kora*” a „vers a

versről” műfaji előírásait követi (25.). A csupán „önmaga létrejöttének stádiumairól” szóló, s mégis tökéletes vers mintájaként – bizonyítja meggyőzően Tverdota – a *Szonett a szonettéről* című Lope de Vega-vers szolgált, amely már 1921-ben megjelent a Nyugatban, Kosztolányi fordításában. A mikro- és makrokozmosz egymáshoz való viszonyának, a táguló világegyetem József Attila-i képének értelmezése mellett Tverdota írásának – véleményem szerint – éppen az a méltánylandó erénye, ahogy a vers „műfaji” megvalósulását kibontja: szerinte a „*Költők és kora*” – különösen az első egység – „a belső készítés hiánya és az erőteljes külső motiváció közötti kompromisszumból nyeri formáját” (28.).

Vas István (*Giusto-rubato*) a vers hetykeségére hívja fel a figyelmet, s jóllehet, meggyőzőnek tartja Tverdota érvelését, vitája is van vele: szerinte a vers „erősebb a költőnél, a szándékainál meg az érzéseinél” (48.). Ezt igazolandó, Tverdotához hasonlóan ő is utal Németh Andor visszaemlékezésére, amely szerint a Siesta szanatóriumban a költő paplanán ütemjelekkel teli papír hevert. Vas István föltételezi, hogy a költő „ritmikailag a trocheus szándékával vágott neki a versnek” (49.), majd megállapítja, hogy a trocheusok meg-megereszkedésével a vers dallamát meg nem döccentő olyan ritmikai folyamat zajlik le, amely „arra a zenei jelenségre emlékeztet, amikor a tempó változatlan marad, csak éppen a feszes giusto-ból szeszélyesebb rubato felé hajlik”. Ezt a ritmikai váltást egy személyes élményével magyarázza: szerinte a „Bor, bor, bor, / Jaj, de furcsa bor / Ez a mádi bor” kezdetű, feltehetően sárospataki diáknótára emlékezhetett a költő, s nem a „*Költők és kora*” című versre hat először a nóta. Vörösmarty Mihály *Haj, száj, szem* című verse tanúskodik a 120 éven át ható inspirációról. A ritmikai párhuzamon túl más, pl. a „benne” rímbe csapott, hangsúlyos nyomatékának azonosságát is felfedezi Vas István a három szövegben. Az érdekes ritmuselemzés mellett figyelemre méltó az is, ahogy a forma (dallam) és tartalom ellentmondásából levezeti Vas István azt, hogy a vers, Sartre könyvét hat évvel megelőzve, szintén a Létezés és Semmi küzdelméről szól. A „*Költők és kora*” semmijét más szempontból József Attila két évvel korábbi Kosztolányi-bírálatának azonos motívumához vetíti vissza (56.), mint ahogy a „részvét”-et is Kosztolányi-rímnek tekinti, azaz: ezek szerint a „*Költők és kora*” éppen azt az értelmezést járja körül, amelyért József Attila nem sokkal előbb Kosztolányit még kárhóztatta (64.).

Ez az elemzés helyet kapott egy másik kötetben, a Kossuth Könyvkiadó gondozásában megjelent *József Attila útjain* címűben is. A Szabolcsi Miklós és Erdődy Edit szerkesztette gyűjtemény tizenhét dolgozatot tartalmaz. Jóllehet, a tanulmányok nagyobb része az életmű

egy-egy hosszabb időszakáról íródott, mégis szinte természetesnek hat, hogy hosszabb értelmezéseket-elemzéseket olvashatunk több versről, így a *Kései siratóról* (Sárközy Péter), *A kozmosz énekéről* (Danyi Magdolna), a *Kirakják a fát* (Szabolcsi Miklós), a *Bukj föl az árból*, a *Nem emel föl* (Beney Zsuzsa), az *Erőének* (Rónay György) címűről is. A kötetbe gyűjtött tanulmányok eredetileg különböző folyóiratokban (többségük a Kortársban és az ItK-ban) jelentek meg 1967 és 1979 között, azaz a hetvenes évek József Attila-képét reprezentálják, igazolva egyúttal Szabolcsi Miklósnak a kötet előszavában a válogatás céljáról és szempontjairól írt sorait: „Minden időszaknak, minden nemzedéknek van róla [József Attiláról] mondanivalója; így a hetvenes évek végének embere, a ma olvasója is szembesül vele.” A tanulmányok nagy részének újraközlését nemcsak az indokolja, hogy a József Attila költészetére vonatkozó legújabb tárgyi ismeretek tára lehet a kötet, hanem az is, hogy módszertani tanulságokkal is szolgál. Olvashatunk a költő jellegzetes motívumairól, képzeteiről, különböző verstípusairól (Bokor László, Beney Zsuzsa, Szabolcsi Miklós, Tamás Attila, Szőke György, Sárközy Péter), tanúi lehetünk annak, milyen fontos szerepe van az életmű megismerésében a textológianak (Stoll Béla), a tágabb értelemben vett filológiának (Lengyel András, Rónay György, Tasi József, Tamás Attila). Megismerkedhetünk a költő világlképének, természet-tudományos műveltségének, filozófiai érdeklődésének kérdéseivel (Tverdota György, ifj. Gazda István, Gyertyán Ervin). Részletesen foglalkozik egy-egy dolgozat a társadalmi-politikai környezet problémáival, a költő korabeli értékelésével, kritikai fogadtatásával és utóéletével (Tasi József, Agárdi Péter, Gyertyán Ervin, Stark András–Bókay Antal). És nagyon fontosak azok a tanulmányok, amelyek az életrajz-életút és mű viszonyáról szólnak, megvilágítva, hogy sors és mű feltűnően szoros kapcsolatban áll egymással József Attila esetében (Rónay György, Szabolcsi Miklós, Gyertyán Ervin).

A *József Attila útjain* című kötet meggyőző bizonyítéka annak, hogy a költő életműve ma is aktuális, továbbra is fontos része az irodalomtörténeti kutatásnak. Ugyanezt jelzi az is, hogy a Magvető Gyorsuló idő sorozatában Bóka László *Essay és vallomása* után most újabb József Attilára vonatkozó kötet jelent meg, mégpedig Széles Klára tollából.

A „... minden szervem óra” című kötet – mint maga a szerző írja – „nem életrajz, nem portré, nem korrajz, nem verselemzés, de mindegyikből ad valamit” (35.). Az alcímet – *József Attila költői motívumrendszeréről* – úgy kell értelmeznünk, hogy nem az életmű egészének teljes motívum-hálózatával ismerkedhetünk meg, hanem egyetlen „önkényesen kiválasztott szemponthoz igazodva”, a „csillag” motívum

kapcsán, a képzettársítások egymáshoz fűződését kísérhetjük figyelemmel. A „speciális költői minőséget hordozó” (14.) motívumok értelmezése segítségével azonban végső soron mégis megsejthetjük a motívumok adta rendszer egészének jellemzőit is. Széles Klára József Attila költészetének belső okhálózatát igyekszik megfejteni, s hogy miért épp a csillagköreit, Göncöleit, Tejútjait követve? József Attilára hivatkozik – nem alaptalanul –, aki a *Majd emlékezni jó lesz* c. versben ezt írta: „minden szervem óra, mely csillagokhoz igazítva jár”. A könyv fontos elméleti problémákkal is foglalkozik: így pl. kísérletet tesz – bőséges szakirodalmi anyag segítségével – a költői motívum „pontos” meghatározására. Egyetérthetünk vele abban, hogy a költői motívum ismétlődése különböző egységeken – egy versen, de egy életműszakason avagy egy egész életművön – belül is, és különböző módokon történhet (16.). Fölveti azt a látszólag egyszerűnek tűnő, valójában alapvető fontosságú kérdést, hogy „mikor, hol, miért, hogyan kezdődik (és végződik, ha végződik) egy vers”? Továbbgondolásra készíti az olvasót az is, amikor Széles Klára József Attila levelei és tanulmányai alapján megállapítja: ha az ihletről ír a költő, „mindig megtalálhatjuk nála a mozgás, a »cselekvőség«, illetve a teljesség, a totalitás lényeges mozzanatait” (40.). A kiválasztott motívum értelmezése során tett megfigyelések közül kiemelendőnek tartom azt a költői magatartásforma jellemzésére is alkalmas megállapítást, amely szerint „akkor ragyognak fel a versbéli csillagok, amikor éppen tanácstalannak érzi magát” a költő. Ha Széles Klára minden motívum- és versértelmezésével nem is érthetünk egyet, azokat, amelyekben sikerül az egyszerű és mélyen rejtőző élményt kifejeznie, tanulságosnak tartjuk. Ilyen példaadó értelmezés az, amelynek során a *Hűségben* felfedezi ugyanazt a mélyélményt – a „rettegésekkel teli kisgyermek titkos, szorongó éjszakai kirándulásának közegét” –, amely az 1936-ban született *Ha a hold süt . . .* című versnek is alapja volt (74.). Az ilyen elemzésekkel valóban hozzájárult Széles Klára az *Esztétikai töredékekben* megfogalmazott „törvényes véletlen törvényének” megértéséhez és megértetéséhez.

A bemutatott négy kötet az említetteken kívül más tanulságokkal is szolgál. Érdemes például arra is figyelni, hogy több párhuzamossággal találkozhatunk. Többek között ezek is jelzik, hogy a hetvenes évek József Attila-kutatása hol, mely pontokon, milyen, többek által is megerősített új eredménnyel, felismeréssel vagy kérdésfelvetéssel járult hozzá az életmű mind teljesebb megismeréséhez. A köteteket így, együtt olvasva azt is láthatjuk, milyen kérdések és problémák állnak az érdeklődés előterében és megsejthetjük azt is, hol várható továbblépés, illetve, milyen irányban halad(hat) tovább a József Attila-kutatás. Egy jól látható közös sajátosságra a tanulmány-gyűjteményhez írt előszóban

Szabolcsi Miklós is utal: „Nem véletlen az sem, hogy általános fejtegetések és verselemzések kapcsán is elsősorban a kései időszak, az érett, nagy, átfogó József Attila-i költészet versei kerülnek szóba – talán ezek hordozzák a ma embere számára a legfőbb és legmélyebb tanulságot, a mához szóló költői-emberi üzenetet” (6.). Szabolcsi Miklós felismerése és magyarázata egyértelmű, azonban az aktualitás csak egyik oka annak, hogy több szerző foglalkozik a kései versekkel. A másik ok – véleményem szerint – abban rejlik, hogy József Attila utolsó költői korszaka hosszú ideig mostohagyermeké volt a kutatásnak. S tegyük hozzá: ha kevésbé is, de érvényes ez a korai versekre is. Pedig – meggyőződésem – e két korszak sok szempontból „rímél” egymásra. Nekem tehát éppen az tűnt izgalmasnak és újnak, hogy a szerzők egy része (néha szándékosan, néha pedig az adott művek természetéből fakadóan) rámutat a korai és kései versek összecsengésére. Ezt teszi Szabolcsi Miklós is („*Az ésszel fölfogott emberiség világoossága*”), amikor az utolsó évek költészetének tónusváltását, a képteknika egyszerűsödését a fiatalkori mesterekhez – Babits, Kosztolányi – való visszatéréssel magyarázza (147.). Rónay György pedig (*József Attila útjain*) a kései idők ártatlan bűnvádjának távoli előhangjait fedezi fel pl. *A csoda* című korai műben (79.). Danyi Magdolna a kezdeti önmegvalósítás sajátos jegyei alapján – az 1923-ban írt *A kozmosz énekét* az érett költőt előlegező versnek tekinti (173.). Több hasonló példára utal Bokor László (*József Attila művészetéhez*) is, Széles Klára pedig a csillagfénynek a korai és kései versekben hasonlóképpen történő megjelenését veszi észre (175–8.). Tulajdonképpen ezt az igényt formálja meg Aczél György is, amikor ezt írja: „Nem játszunk ki az egyik verssel szemben a másikat, a koraiakkal a későbbieket” (15.). Beney Zsuzsa (*József Attila két késői versének Isten-képe*) és Szőke György (*József Attila apaképe*) is hangsúlyozza, hogy „a két egymástól időben eléggé távol eső verscsoport között szerves összefüggés van” (279.). Sőt, Szőke György, a jóság motívumát vizsgálva párhuzamot talál nemcsak a kései *Tudod, hogy nincs bocsánat* és a korai *Tanítások*, de egy 1923-ban, Galamb Ödönhöz írott levél között is (280–81.).

Az utóbbi néhány évben élénkebbé vált az érdeklődés József Attila betegsége iránt is, tükrözi ezt a dolgozatok jelentős része. A kései versek értelmezésekor József Attila betegségéről és gyógykezeléséről írni elkerülhetetlen; szükséges is, éppen azért, hogy lássuk: milyen küzdelmet vívott önmagával is. És nincs is okunk tagadni betegségét, „erre – írja Szabolcsi – annál kevésbé van szükség, mert a betegség csak személyiségében tett kárt, nem költészetében” (141.). Ugyanezt igazolja Tverdota, amikor a „*Költőnk és kora*”-ról azt írja: „tündökletes szellemi teljesítmény pokoli szituációban” (19.). Hogy a versek formája

nem követi a tudat bomlási folyamatát, azt Sárközy Péter (*Kései sirató*) „az ekkorra már klasszikusra fejlesztett jambikus ritmusnak” tulajdonítja (240.). Elgondolkodtató Rónay György véleménye is, amely szerint a költő azért nem tér „az automatizmusokat gáttalanul felszabadító” szürrealizmus útjára, mert „neki, éppen fordítva, az élete múlt azon, ami a lélek homályos alvilágából tör felszínre, s hogy mennyire bírja remdédé, »énekké« formálni, »logikává« szervezni őket” (80.). Feltűnő, hogy éppen Rónay György és Beney Zsuzsa figyelnek föl József Attila betegségének egészen korai jeleire. A költőnek a nőkhöz (előbb nővérehez, Jolánhoz, később Vágó Mártához és Szántó Judithhoz) való viszonyáról, „komiszágáról” azt írja Rónay, hogy nem gonoszság, hanem egyszerűen tünet: „a lappangó skizofrénia egyik jellemző, de sajnos csak utólag azonosítható tünete” (35.). Beney Zsuzsa pedig feltételezi, hogy „a harmincas évek eleje óta jelentkező gyomorpanaszok már a fejlődő skizofrénia kóros szervérzékelései lehettek” (271.). A merészen új szókapcsolatokat, hasonlatokat, metaforákat, asszociációkat Bokor László a skizofrénia művészi „hasznaként” értékeli (321.).

Természetesen, nemcsak betegsége, hanem kezelése és kezelőorvosai is többször szóba kerülnek. Széles Klára (43–48.) és Beney Zsuzsa (256–57.) részletesen ír pl. a költő és orvosa, Gyömrői Edit viszonyáról: arról, hogy ez költészetének „milyen gazdag kibontakozásához vezetett”. Arról beszélni, hogy az orvosnőhöz fűződő kapcsolat „hogyan befolyásolta – befolyásolta-e egyáltalán – a költő betegségét”, „felelőtlenség lenne” – hangsúlyozza Beney Zsuzsa (256.). Stark András és Bókay Antal azonban éppen ez utóbbira tesznek kísérletet (*„Köztetek lettem bolond”*) Bak Róbert patográfiájának értelmezésével. Nem az érdekli őket, hogy organikus-orvosi szempontból beteg volt-e a költő, avagy sem, hanem az, hogy „szociális szempontból biztos az volt. Azaz elmebetegnek tartották” (350.). Ezt nevezik a szerzők – Ervin Goffmann könyve alapján – stigmatizálásnak („minősítésnek”). S jóllehet, világosan látják a patográfia újraértelmezésének veszélyeit-buktatóit, s nem azt kívánják megmutatni: „ki volt a hibás”, néha mégis ugyanabba a hibába esnek, amit Bak Róbertnek is felrónak: egy prekonceptióval állítják szembe a sajátjukat. Előbb a stigmatizáció folyamatát írják le, majd azt, hogyan próbál megküzdeni az elkülönült a stigmával, végül azt fejtik ki, hogyan adja meg magának a környezet (ezen belül Bak Róbert, az orvos) az önfelmentést. Különösen ez utóbbi folyamat felrajzolásakor végső soron mégiscsak „hibáztatják” a szerzők Bak Róbertet s a költő szűkebb-tágabb környezetét. (A tanulmány mellett érdemes elolvasni a vitapartnerek – Antal Gábor, Garai László, Gevich József – eddig csak folyóiratban publikált véleményét is.)

József Attila freudizmusára is többen utalnak. Beney Zsuzsa szerint a költő, amikor „a freudi szemléletet magáévá téve, »felismeri bűnöségét« . . . közvetetten valószínűleg a 20. század egyik legfontosabb, s mind fontosabbá váló életerzésére rezonált” (263.). Agárdi Péter (*Mozaikok a két világháború közötti marxista kritika József Attila-képéből*) Fejtő Ferenc korabeli felismerései közül épp azt emeli ki, amely szerint „az ún. pszichoanalitikai versekben József Attila saját árnyait s a freudi tézist is legyőzi művészileg” (451.). Gyertyán Ervin (*Marx, Freud, József Attila*) a költő marxizmusa és freudizmusa körüli vitákra utalva meggyőzően bizonyítja, hogy „a marxi és a freudi nem két eklektikusan összepasszított szempont József Attila költészetében, hanem ugyanannak a valóságélménynek és valóságlátásnak két, egymástól elválaszthatatlan dimenziója, paramétere”, bármelyik megcsonkítását a másik érvényessége is megsínyli (123.).

Több tanulmány előrevetíti a feladatot: a kutatásnak föl kell tárnia József Attilának a különböző filozófiai tanításokhoz fűződő viszonyát. Néhány ilyen kísérletnek már most tanúi lehetünk. Tverdota György (*József Attila költészetének kozmológiai vonatkozásai*) például Bergson filozófiai inspirációjára hívja fel a figyelmet; arra, ahogy József Attila a „*Költőnk és kora*” sorában mintha a Teremtő fejlődésben Bergson által, a metafizikus számára kijelölt feladatot vállalta volna magára (420.). Einstein inspirációjával kapcsolatban Tverdótát az érdeklí, hogyan használta fel a költő esztétikai fejtegetéseiben az einsteini és newtoni, dinamikus és statikus világmodell (415.). Ifj. Gazda István, felsorolva azokat a természettudományos gondolatokat-problémákat, amelyek József Attilát foglalkoztatták, – arra keres választ, hol találkoztak ezekkel a költő (425–28.). Megállapítja, hogy a relativitáselmélettel a Magyar Írás körében, a kvantumelmélet alapelemeivel Szegeden ismerkedett meg (429.). Bizonyítja, hogy Fényes Samu volt az, aki a költőt e témakörben „kiművelte” (430–34.), sőt tudatosítja, hogy József Attila 1925 végén, 1926 elején „tényleg természet-tudományos és geometriai problémákon töprengett” (434.).

A most megjelent könyvek számos értékes és érdekes textológiai-filológiai megfigyeléssel, javaslattal is szolgálnak. Közülük elsőként az új kritikai kiadás szerkesztőjének, Stoll Bélának két rövid közleményét emelném ki. Az egyikből megtudjuk, hogyan derült fény az „örök barát”, a Bóka *Őszi naplójában* emlegetett B. Pista kilétére, azaz Barta István személyére, akiről több verset is írt a költő (*Harag, Egy ifjú párra*), s akivel a *Szerkesztői üzenetben* vitázik a költő. Fontos adalék ez, hiszen a Bartával folytatott viták is hozzájárulhattak József Attilának az eredendő bűnről, a rend és szabadság viszonyáról írt fejtegetésehez és verseihez. A másik közlemény egy javaslatot tartalmaz, amelyet

azóta az évfordulóra megjelent verseskötetben meg is valósított Stoll: azt, hogy a befejezett versek között az eddiginél jóval több „töredék” kapjon helyet, s ne a töredékek számát szaporítsuk (299.). Bizonyára élni fog Stoll Béla azzal a megoldással is, amit Szőke György javasol, hogy a Babitsról írt kritikában József Attila által átalakított versrészletnek is ott lenne a helye a József Attila-kötetekben (281.). Érdekes adalék, amit Tasi József tanulmányából (*József Attila a Bartha Miklós Társaságban – másodszor*) tudunk meg: „*Lebukott*” című versét a költő, mozgalmi barátja, Füredi József kérésére írta meg a Vörös Segély részére. Lengyel András József Attila Brichta Cézár *Egyszerű énekek* c. kötetéről írt kritikájából indul ki: nem tett mást, „csak” elolvasta a kritika tárgyát képező kötetet s egyrészt hangsúlyozza a költő bírálatának jogosságát, másrészt felfedezi az *Én őseim . . .* c. Brichta-verset, *A Dunánál* „nyersanyagát” (309.). A két vers rokonsága alapján nem a „hatást”, hanem József Attila „klasszicizmusának tényét” bizonyítja. Figyelemre méltók Rónay Györgynek József Attila átdolgozásairól (57.), valamint a Schiller-hatásról írt fejtegetései is. Tamás Attila arról győzi meg az olvasót alapos tanulmányában (*Miért épp a „Medvetánc” lett kötetcímadóvá?*), hogy az életműben nincs még egy vers, amelyben a korai és a legkésőbbi korszak termésének jellemzői olyan mértékben elegyednének egymással, mint a *Medvetáncban* (210.).

A költői magatartásforma különböző változatairól és változásairól is többen szólnak: Sárközy Péter a tudatosság és ösztönösség egységéről (240.), Tamás Attila az önmegteremtés lehetőségeiről (202–205.), Beney Zsuzsa pedig az intelligencia és érzékenység összefonódott kettősségéből született magatartásformáról, mely „az »én« mikrokozmoszában a sors makrokozmoszának analógiáját látja” (261.). Helyet kap a dolgozatokban József Attila aránytalanság-érzete és hiánytudata (Rónay: 14, Széles: 163, Szőke: 287) és a „végtelen”, az „Úr” motívuma-gondolata is (Bokor: 323, Danyi: 184, Széles: 80., 159, Szőke: 295).

József Attila korabeli értékelése és „utóélete” is lényeges kérdésnek mutatkozik több szerzőnél is. Tasi József – különböző dokumentumok alapján – arról értekezik, hogyan, milyen körülmények között tér vissza a költő 1932-ben a Bartha Miklós Társaságba, s hogy ez a lépése végső soron miért nem meglepő: tulajdonképpen a kommunista közönséget igyekszik maga körül megteremteni, s ehhez „jó terep kínálkozik a megváltozott” társaságban (369.). A József Attila-kép alakulását elemző kutató az ún. „Fejtő-problémát” sem kerülheti meg. Agárdi Péter a József Attilára vonatkozó Fejtő-kritikákat értékeli mint olyan modellt, amely tanulságos „marxista esztétikai igényességében, realizmus-orientációjában csakúgy, mint fokozatos – főleg politikai, világnézeti háttérű

– átépülésében, megrendülésében” (453.). A költő utóéletére vonatkozó tanulmányok közül Gyertyán Erviné a legizgalmasabb, s a legtöbb tanulsággal szolgáló. Gyertyán látszólag csak két könyv – Vágó Márta és Révai József könyvének – tanulságait igyekszik megfogalmazni, valójában azonban a József Attila-kép – elsősorban felszabadulásunk utáni – „történetének” differenciált felrajzolását végzi el, tényekkel bizonyítva, milyenek voltak „József Attila megítélésének a hullámvázai kultúrpolitikánkban” (89.).

S végül még egy közös sajátosság: több dolgozat is tanúskodik arról, hogy szerzőiknek nem szándéka már merev példává magasztosítani a költőt. „Nem problémátlan, egyenes vonalú folyamatot rajzolunk ott, ahol valójában bonyolult, küzdelmes fejlődés zajlott le.” – írja Aczél György (15.), „mi sem áll távolabb József Attilától, mint hogy példává, mintává, kánonná tegyük” – fogalmazza meg Szabolcsi Miklós. S ebben a szellemben közelíti meg az életművet Bokor László is, amikor a költő újításainak túlhajtásaiból idéz példákat (330.), és Danyi Magdolna József Attila iránti tisztelete is éppen abban nyilvánul meg, hogy „lemeri” írni: *A kozmosz éneke* „költői-csztétikai eredménynek nem teljes értékű” (197.). Remélhető, hogy ez lesz a József Attila-kutatás iránya a jövőben: felmutatni az életmű minden fontos értékét, de nyíltan bevallani a hiányokat és a tévedéseket is. Vonatkozzék ez ne csak József Attila, de kutatóinak tévedéseire is! (Kossuth, Magvető, Magyar Helikon 1980.)

SZIGETI LAJOS SÁNDOR

ROMÁNIAI MAGYAR KÖLTŐ PRÓZAI ÍRÁSAI

KISS JENŐ: *EMBERKÖZELBŐL*

„Irodalomtudományunk mind a mai napig adós a romániai magyar irodalom történetével” – írta a szerző 1969-ben. Annál értékesebbek – tehetnénk hozzá – az olyan tanulmánygyűjtemények, mint amilyen nemrégiben Székely János, most pedig Kiss Jenő könyve: mind a kettő hiánypótló szerepet tölt be egy sereg romániai magyar író és képzőművész bemutatásával. Ezt a bemutatót Kiss egy sor román író és költő méltatásával tetézi, amellet, akárcsak Székely, számos elvi-elméleti kérdést is fölvet, s Székellyel együtt elképzelést nyújt a romániai irodalmi és művészeti életről.

Kiss Jenő ma alighanem a romániai magyar irodalom doyenje: már a 30-as években számon tartott költő, műfordító és kritikus volt, amikor